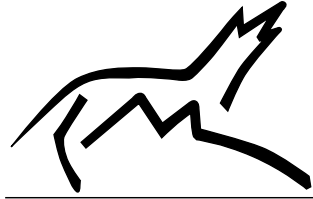

Revista
d'Arqueologia
de Ponent

n° 30 2020

**Espoli, tràfic il·lícit i falsificacions
de béns arqueològics**

*Looting, trafficking and forgeries
of archaeological goods*

Edició:

Mònica Bouso, Ignacio Rodríguez Temiño i Ana Yáñez

Els editors del present dossier hem considerat més rellevant que mai dedicar aquest número a la temàtica monogràfica de l'espoli, el tràfic il·lícit i les falsificacions de béns arqueològics, un tema que no sembla preocupar especialment el món acadèmic i professional de l'arqueologia espanyola. La situació en la qual es troben molts jaciments i monuments arqueològics en tot el món és greu. Gravetat que esdevé alarmant sense paliatius en determinades zones del planeta a causa de conflictes bèl·lics, tal com mostren diverses contribucions en aquest dossier.

Ens equivocariem si penséssim que el perill que amenaça el patrimoni arqueològic només ve provocat per les guerres i la inestabilitat política que assola la regió del Pròxim Orient i el nord d'Àfrica, també en el nostre entorn vivim la pèrdua sense miraments de béns arqueològics que són robats del seu destí públic per a engrossir col·leccions privades. Ens referim a l'ús d'aparells detectors de metalls per a la cerca de restes arqueològiques. Activitat d'apropiació individual de béns que tenen, almenys moralment, una destinació pública. Aquesta qüestió ha preocu-

pat administradors i professionals, des que van fer la seva aparició els detectors de metalls, els qui han tractat de buscar la manera de minimitzar el dany provocat per aquesta pràctica. Tanmateix, la manera de gestionar l'eventual conflicte entre usuaris d'aquests aparells i la conservació del patrimoni arqueològic ha estat diversa. D'una banda, existeix un majoritari conjunt de països que tot just fan alguna cosa per a evitar l'espoli del patrimoni arqueològic; de l'altra, Anglaterra, País de Gal·les, Irlanda del Nord i altres països europeus han adoptat una actitud liberal de suport al detectorisme, amb legislacions permissives que reconeixen el dret a cercar dels detectoristes a canvi de declarar voluntàriament allò que troben. A l'últim, hi ha altres països com Espanya, França o Itàlia que segueixen un model més preocupat per la conservació dels béns arqueològics, on el detectorisme està prohibit. Cap d'aquests models és perfecte, però observem que als països permissius s'està produint el conegut com a "efecte cobra". Aquest es refereix als casos en els quals les mesures que tendeixen a reduir el problema, finalitzen per agreujar-lo. Així mateix, sembla difícil que les administracions i els professionals implicats en el model més permissiu admetin obertament les nefastes conseqüències del seu model.

Per aquest motiu, creiem que cal promoure un debat sobre el propi model. Estem convençuts que els articles publicats en aquest número certament contribuiran a fomentar-lo. D'altra banda, les falsificacions de béns arqueològics suposen un camp de reflexió i recerca poc tractat a Espanya, raó per la qual les hem inclòs en aquest volum. Ens ha interessat especialment anar més enllà de l'estafa com a delicte contra la propietat.

Entre els aspectes essencials que ens agradaria destacar de la situació de l'espoli i el tràfic il·lícit del patrimoni arqueològic es troba, en primer lloc, la convicció del component ètic i social i no només policial que comporta la lluita contra aquestes xacres. Des d'aquesta perspectiva, hem donat cabuda a articles que incideixen en aquests punts de vista i que reflecteixen les diferents arestes d'aquestes actuacions il·lícites que assolen multitud de jaciments arqueològics arreu del món.

Moltes són les ramificacions de l'espoli i el tràfic de béns arqueològics; degut a això és imprescindible la col·laboració entre tots els col·lectius i àmbits que lluiten contra aquests problemes, amb la imposició d'un enfocament inter i multidisciplinari. Aquest fou, des de l'inici, un dels objectius plantejats. Objectiu que celebrem comprovar que s'ha assolit. La composició del dossier ha comptat amb la participació no només d'arqueòlegs, antropòlegs, agents rurals, sinó també de fiscals i juristes. Especialment cal subratllar la col·laboració entre juristes i arqueòlegs com a nota distintiva de la visió acadèmica de l'espoli a Espanya, fet que ha propiciat un treball conjunt des de fa almenys una dècada.

En aquest sentit, s'ha cercat d'oferir una visió des del punt de vista jurídic a escala estatal (A. Roma) i internacional (L. Pérez-Prat). Així, es fa palès que la vinculació entre la lluita contra el tràfic il·lícit impeding l'espoli és fonamental, ja que, si no es para atenció a allò que succeeix dins de les fronteres de

cada país, allò que succeeixi fora serà molt menys eficaç. Per tant, una política preventiva que tendeixi a reduir el contraban i altres formes de tràfic il·lícit hauria de tenir les seves arrels en la lluita contra l'espoli en l'àmbit local, atès que allò que no s'espolia no surt dels països d'origen i, en conseqüència, no pot ser objecte de cap tràfic.

En paral·lel a aquesta visió jurídica també s'ha inclòs una reflexió antropològica sobre la regularització del patrimoni (C. Gnecco).

A més de cercar la multidisciplinarietat, en aquest dossier també s'ha pretès abordar aquesta problemàtica des d'un ampli espectre geogràfic, des de l'àmbit local, a Catalunya (A. Picón), estatal (J. C. Alay) i internacional, en concret: Argentina (M. L. Endere i M. Bonin, D. Schávelzon), Síria (M. Al-Maqdissi), Líban (N. Abboud), Turquia, Grècia i Xipre (S. Hardy), Anglaterra i Gal·les (N. Brodie, P. Barford), amb la finalitat de posar de manifest la seva escala global i donar a conèixer les investigacions que s'estan duent a terme en altres indrets del món.

De la mateixa manera, juntament amb aquesta multidisciplinarietat i extensió geogràfica, un altre dels objectius marcats ha estat el de tractar de mostrar les múltiples facetes de l'espoli, el tràfic il·lícit i la falsificació, així com l'àmplia varietat d'àmbits implicats en la seva anàlisi. D'entre aquestes, a més de la denúncia, la recerca policial, les respostes legals —tant en l'àmbit estatal com internacional—, les implicacions polítiques i socials de l'espoli (M. Suárez), les reaccions locals per a salvaguardar els béns arqueològics, les alternatives en la resolució de conflictes sobre el patrimoni cultural (N. Corpas), fins a les aptituds dels museus (M. Miró) i de les revistes científiques (M. Bouso).

Com demostren diversos articles del dossier, resulta del tot impossible parlar d'espoli i tràfic il·lícit d'artefactes arqueològics sense mencionar una de les seves cares més visibles i que té més repercussions, i aquesta no és altra que la dels detectors de metalls. Especialment resulta necessari repensar els dos models de gestió dels detectors i l'arqueologia. A aquest aspecte estan dedicats diversos articles, la particular situació a Anglaterra i Gal·les (N. Brodie, P. Barford), a l'Alt Guadalquivir (J. P. Bellón *et al.*), així com des del punt de vista jurídic (J. Barcelona).

Una altra de les temàtiques que aborda el dossier amb quatre articles (M. Balcells, J. García Calderón, P. Otero i I. Rodríguez Temiño i G. Mora) és la necessària alerta sobre la falsificació de béns arqueològics.

Completen el dossier dues contribucions especials. La primera ve de la mà de M. Bogdanos i es tracta d'un document jurídic procedent de la Fiscalia de Nova York en el qual es dona compte d'un cap de marbre d'Alexandre Magne robat a Roma i tornat a Itàlia. La segona és la relatoria del Seminari sobre protecció del patrimoni arqueològic i detectorisme que va tenir lloc a la Universidad Complutense de Madrid els dies 18 i 19 de desembre de 2019 (A. Yáñez i I. Rodríguez Temiño). La principal conclusió d'aquest seminari va ser la de reforçar la idea que el detectorisme lliure a Espanya presenta un rebuig generalitzat, inclús pels sectors més conscienciats de l'àmbit de les associacions de detectoristes. La millor

opció per a utilitzar aquests aparells per a la cerca de vestigis arqueològics és la de fer-ho dins de grups d'investigació, integrant en els equips detectoristes i arqueòlegs. Es tracta d'una aplicació de la figura del "ciutadà científic" en una col·laboració que, a Espanya, ja ha donat bons resultats, no només pel que fa a la millora del registre arqueològic, sinó també en termes de conscienciació sobre el valor dels contextos arqueològics i la seva fragilitat.

En definitiva, hem intentat mostrar aquesta seriosa problemàtica des d'una àmplia perspectiva, i esperem amb això haver posat sobre la taula la necessària reflexió i reacció que aquest tema requereix. No per això s'han esgotat o pogut exposar totes les implicacions i tots els agents que hi prenen part, en temes com ara la manera de presentar l'espoli a la societat a través dels mitjans de comunicació i altres aspectes no menys importants.

Per finalitzar, volem agrair a tots els participants d'aquest dossier la seva acceptació a participar-hi, així com la seva paciència durant el procés d'avaluació i la fase final de la publicació. També volem donar les gràcies de manera especial als nombrosos avaluadors que han ajudat a millorar molts dels articles recollits en aquest volum amb els seus útils i interessants comentaris.

Dossier RAP 30. Expolio, tráfico ilícito y falsificaciones de bienes arqueológicos

Los editores del presente dossier hemos considerado más relevante que nunca dedicar este número a la temática monográfica del expolio, el tráfico ilícito y las falsificaciones de bienes arqueológicos, a pesar de no ser algo que parezca preocupar especialmente al mundo académico y profesional de la arqueología española. La situación por la que atraviesan muchos yacimientos y monumentos arqueológicos en todo el mundo es grave. Gravedad que se torna en alarmante sin paliativos en algunas zonas del planeta a causa de conflictos bélicos, como muestran varias contribuciones de este dossier. Nos equivocáramos si pensásemos que el peligro que acecha al patrimonio arqueológico solo viene provocado por las guerras y la inestabilidad política que asola a la región del Próximo Oriente y Norte de África; también en nuestro entorno vivimos la pérdida inmisericorde de bienes arqueológicos que son hurtados a su destino público, para engrosar colecciones privadas. Nos referimos al uso de aparatos detectores de metales para la búsqueda de restos arqueológicos. Actividad de apropiación individual de bienes que tienen, al menos moralmente, un destino público. Esta cuestión viene preocupando a administraciones y profesionales desde que hicieron su aparición los detectores de metales, quienes buscan minimizar el daño provocado por esta práctica. Sin embargo, la forma de gestionar el eventual conflicto entre usuarios de esos aparatos y la conservación del patrimonio arqueológico ha sido diversa. Por un lado, existe un mayoritario conjunto de países que apenas hace algo por evitar el expolio del patrimonio arqueológico; de otro, Inglaterra, País de Gales, Irlanda del Norte y otros países europeos

han adoptado una actitud liberal de apoyo al detectorismo, con legislaciones permisivas, que reconocen el derecho a buscar de los detectoristas a cambio de declarar voluntariamente lo que encuentran. Por último, hay otros países como España, Francia o Italia que siguen un modelo más preocupado por la conservación de los bienes arqueológicos, donde el detectorismo está prohibido. Ninguno de los dos modelos es perfecto, pero observamos que en los países permisivos se está reproduciendo el conocido "efecto cobra". Este se refiere a los casos en que medidas tendentes a reducir el problema, terminan por agravarlo. Sin embargo, parece difícil que las administraciones y profesionales implicados en el modelo laxo admitan *motu proprio* las nefastas consecuencias de su modelo. Por eso, creemos que debe suscitarse un debate sobre el propio modelo. Estamos convencidos de que los artículos publicados en este número contribuirán a ello. Por otro lado, las falsificaciones de bienes arqueológicos suponen un campo de reflexión e investigación poco tratado en España. Por ello, las hemos incluido en este volumen. Nos ha interesado especialmente ir más allá de la estafa como delito contra la propiedad.

Entre los aspectos esenciales que nos gustaría destacar de la situación del expolio y tráfico ilícito del patrimonio arqueológico se encuentra, en primer lugar, la convicción del componente ético y social y no solo policial que conlleva la lucha contra esos cánceres. Desde esta perspectiva, hemos dado cabida a artículos que inciden en estos puntos de vista y que reflejan las diferentes aristas de estas actuaciones ilícitas que asolan multitud de yacimientos arqueológicos en todo el mundo.

Muchas son las ramificaciones del expolio y el tráfico de bienes arqueológicos; por ello, es imprescindible la colaboración entre todos los colectivos y ámbitos que lidian con estos problemas, imponiéndose un enfoque inter y multidisciplinario. Este fue, desde el inicio, uno de los objetivos planteados. Objetivo que nos alegra comprobar que se ha alcanzado. La composición del dossier ha contado con la participación no solo de arqueólogos, antropólogos, agentes rurales, sino también de fiscales y juristas. Especialmente cabe subrayar la colaboración entre juristas y arqueólogos como nota distintiva de la visión académica del expolio en España, que ha propiciado un trabajo conjunto desde hace ya al menos una década.

En este sentido, se ha buscado ofrecer una visión desde el punto de vista jurídico a escala estatal (A. Roma) e internacional (L. Pérez-Prat). Así, se pone de manifiesto que la vinculación entre la lucha contra el tráfico ilícito impidiendo el expolio es fundamental, ya que, si no se presta atención a lo que sucede dentro de las fronteras de cada país, lo que suceda fuera será mucho menos eficaz. Por tanto, una política preventiva que tendiera a reducir el contrabando y otras formas de tráfico ilícito debería tener sus cimientos en la lucha contra el expolio en el ámbito local: lo que no se expolia, no sale de los países de origen y no se trafica con ello.

En paralelo a esta visión jurídica también se ha incluido una reflexión antropológica sobre la regularización del patrimonio (C. Gnecco).

Además de buscar la multidisciplinariedad, en este dossier también se ha pretendido abordar esta problemática desde un amplio espectro geográfico, desde el ámbito local, en Catalunya (A. Picón), estatal (J. C. Alay) e internacional, en concreto: Argentina (M. L. Endere y M. Bonin, D. Schávelzon), Siria (M. Al-Maqdissi), Líbano (N. Abboud), Turquía, Grecia y Chipre (S. Hardy), Inglaterra y Gales (N. Brodie, P. Barford), con el fin de poner de manifiesto su escala global y de dar a conocer las investigaciones que desde otras partes del mundo se están llevando a cabo.

De la misma manera, junto a esta multidisciplinariedad y extensión geográfica, otro de los objetivos ha sido tratar de mostrar las múltiples facetas del expolio, el tráfico ilícito y la falsificación y la amplia variedad de ámbitos implicados en su análisis. Entre ellos, además de la denuncia, la investigación policial, las respuestas legales —tanto en el ámbito estatal como internacional—, las implicaciones políticas y sociales del expolio (M. Suárez), las reacciones locales para salvaguardar los bienes arqueológicos, las alternativas en la resolución de conflictos sobre el patrimonio cultural (N. Corpas), hasta las aptitudes de los museos (M. Miró) y las revistas científicas (M. Bouso).

Como varios de los artículos del dossier muestran, resulta imposible hablar de expolio y tráfico ilícito de artefactos arqueológicos sin mencionar una de sus caras más visibles y que más repercusiones tiene, y no es otra que la de los detectores de metales. Especialmente resulta necesario repensar los dos modelos de gestión de los detectores y la arqueología. A este aspecto están dedicados varios artículos, que reflejan desde la particular situación en Inglaterra y Gales (N. Brodie, P. Barford), pasando por el Alto Guadaluquivir (J. P. Bellón *et al.*) y el punto de vista jurídico.

Otra de las temáticas que aborda el dossier con cuatro artículos (M. Balcells, J. García Calderón, P. Otero e I. Rodríguez Temiño y G. Mora) es la necesaria alerta sobre la falsificación de bienes arqueológicos.

Completan el dossier dos contribuciones especiales. La primera viene de la mano de M. Bogdanos y se trata de un documento jurídico procedente de la Fiscalía de Nueva York en el que se da cuenta de un busto de mármol de Alejandro Magno robado en Roma y devuelto a Italia. La segunda es la relatoría del Seminario sobre protección del patrimonio arqueológico y detectorismo que tuvo lugar en la Universidad Complutense de Madrid los días 18 y 19 de diciembre de 2019 (A. Yáñez e I. Rodríguez Temiño). La principal conclusión de este seminario fue reforzar la idea de que el detectorismo libre en España presenta un rechazo generalizado, incluso por los sectores más concienciados del ámbito de las asociaciones de detectoristas. La mejor opción para usar estos aparatos para la búsqueda de vestigios arqueológicos es hacerlo dentro de grupos de investigación, aunando en equipos a detectoristas y arqueólogos. Se trata de una aplicación de la figura del “ciudadano científico” en una colaboración que, en España, ya ha dado enormes frutos no solo por la mejora del registro arqueológico sino también en términos de concienciación sobre el valor de los contextos arqueológicos y su fragilidad.

En definitiva, hemos intentado mostrar esta seria problemática desde una amplia perspectiva, esperan-

do con ello haber puesto sobre la mesa la necesaria reflexión y reacción que este tema requiere. No por ello se han agotado/podido exponer todas las implicaciones y agentes que intervienen, dejándonos en el tintero temas como la manera de presentar el expolio a la sociedad a través de los medios de comunicación y otros no menos importantes aspectos.

Para finalizar, queremos agradecer a todos los participantes de este dossier su aceptación a participar en él, así como su paciencia durante el proceso de evaluación y la fase final de la publicación. También queremos dar las gracias de manera especial a los numerosos evaluadores que han ayudado a mejorar muchos de los artículos recogidos en este volumen con sus útiles e interesantes comentarios.

RAP 30 dossier. Looting, illegal trafficking and forgeries of archaeological goods

The editors of this dossier have considered that it is more relevant than ever to devote this issue to the monographic subject of looting, illegal trafficking and counterfeiting of archaeological goods, although it is not something that seems to be of particular concern to the academic and professional world of Spanish archaeology. The situation of many archaeological sites and monuments throughout the world is serious. While it is true that the seriousness of this situation has reached levels that are unreservedly alarming in some areas of the planet because of war and conflict, as shown by several contributions from this dossier, we would be wrong if we thought that the danger that threatens archaeological heritage is only caused by the wars and political instability that ravage the Middle East and North Africa region. We are also experiencing, closer to home, the merciless loss of archaeological goods that are stolen out of the public domain, and used to enrich private collections. We refer to the use of metal detector devices to search for archaeological objects. This is an activity of individual misappropriation of goods that should, at least morally, be for public enjoyment. Since the appearance of metal detectors, this issue has been of concern to administrations and professionals, who are trying to minimise the damage caused by this practice. However, the possible conflicts arising between users of these devices and the conservation of archaeological heritage has been managed in various ways. On the one hand, the majority of countries do little to prevent looting of archaeological heritage; On the other, England, Wales, Northern Ireland, and other European countries have taken a liberal approach to support metal detectorists, and have permissive legislation that recognises their right to go searching in exchange for voluntarily declaring what they find. Finally, there are other countries such as Spain, France or Italy, where the framework is more concerned with conservation of archaeological heritage, and using metal detectors is banned. Neither of the two models is perfect, but we can observe that in more permissive countries the so-called ‘Cobra effect’ is being replicated. This refers to cases where measures aimed at reducing the problem end up making it worse. However, it seems

unlikely that the administrations and professionals involved in the more relaxed model will freely admit the dire consequences of their model. That is why we believe that a debate should take place about the actual model. We are convinced that the articles published in this issue will help to achieve this. On the other hand, forgeries of archaeological goods are a field of reflection and research that is not dealt with much in Spain. That is why we have included the subject in this publication. We were particularly interested in going beyond the question of ownership fraud.

One of the essential elements of the situation of looting and illegal trafficking of archaeological heritage that we would like to highlight is, first of all, the conviction that the fight against this scourge is not only a police matter, but an ethical and social one. With this in mind, we have made room for articles that deal with these points of view and reflect the different facets of this illegal activity that plagues many archaeological sites around the world.

There are many different ramifications to the looting and trafficking of archaeological goods. This makes collaboration between all the collectives and fields dealing with these problems, essential, and an inter and multidisciplinary approach is mandatory. From the outset this was one of the goals we set ourselves. We are pleased to observe that we have achieved this goal. Not only archaeologists, anthropologists, and rural agents, but also prosecutors and legal professionals have helped to build this dossier. Particularly noteworthy is the collaboration between legal professionals and archaeologists as a distinctive note of the academic view of looting in Spain, which has led to joint work for at least a decade.

In this regard, we have sought to offer a legal viewpoint from a domestic (A. Roma) and an international (L. Pérez-Prat) perspective. Thus, it is clear that the link between fighting against illegal trafficking and preventing looting is essential, for if we do not pay attention to what is happening within each country's borders, what happens outside will be much less effective. Therefore, a preventive policy that manages to reduce smuggling and other forms of illegal trafficking should have its foundations in the fight against looting at the local level. What does not get looted, does not leave its the country of origin and does not get trafficked.

In parallel with this legal viewpoint, an anthropological reflection on legalising the position of heritage has also been included (C. Gnecco).

In addition to striving for a multidisciplinary approach, this dossier has also sought to address this problem from a wide geographical spectrum, from the local level, in Catalonia (A. Picón), the state (J. C. Alay) and international, in particular: Argentina (M. L. Endere and M. Bonin, D. Schávelzon), Syria (M. Al-Maqdissi), Lebanon (N. Abboud), Turkey, Greece and Cyprus (S. Hardy), England and Wales (N. Brodie, P. Barford), in order to highlight its global reach and to publicise the research that is being carried out in other parts of the world.

Similarly, together with this multidisciplinary and broad geographic scope, another objective has been to try to show the multiple facets of looting, illegal

trafficking and forgery and the wide range of fields involved in analysing them. As well as reporting it to the authorities, they include police investigation, legal responses - at both the domestic and international level - the political and social implications of looting (M. Suárez), local reactions to safeguard archaeological heritage, alternatives to conflict resolution in respect of cultural heritage (N. Corpas), and even the skills of museums (M. Miró) and scientific journals (M. Bousó).

As several of the papers in the dossier show, it is impossible to talk about looting and illegal trafficking of archaeological objects without mentioning one of its most visible and most damaging facets, and that is nothing other than that of metal detectors. This makes it especially necessary to rethink the two different models of metal detector management and archaeology. There are several articles devoted to this aspect: the specific situation in England and Wales (N. Brodie, P. Barford), in the Alto Guadalquivir area (J. P. Bellón *et al.*), as well as those that deal with the legal viewpoint (J. Barcelona).

Another topic addressed by four of the articles in this dossier (M. Balcells, J. Garcia Calderón, P. Otero and I. Rodríguez Temiño and G. Mora) is the much-needed warning about forgery of archaeological objects.

There are two special contributions that complete the dossier. The first comes to us courtesy of M. Bogdanos and is a legal document from the New York prosecutor's office, that deals with a marble bust of Alexander the Great that was stolen in Rome and returned to Italy. The second is the records of the Seminar on the Protection of Archaeological Heritage and Metal Detectorism, which took place at the Complutense University of Madrid on 18th and 19th December 2019 (A. Yáñez and I. Rodríguez Temiño). The main conclusion of this seminar was to reinforce the idea that the concept of unrestricted metal detectorism in Spain is widely rejected, even by the most aware sectors in the field of metal detectorist associations. The best option for using these devices to search for archaeological goods is to do so as part of research groups, and bring together metal detectorists and archaeologists to work as a team. This is a way to apply the idea of the "citizen-scientist" in a collaboration that has already yielded enormous benefit in Spain not only by improving the archaeological record but also in terms of raising awareness about how valuable and how fragile archaeological contexts are.

In short, we have tried to expose this serious problem from a broad perspective, and hope that by doing so we have encouraged the necessary reflection and reaction that this subject requires. That does not mean that we have been able to give exposure to all the implications and agents who that take part. We have yet to deal with topics such as how to present looting to society through the media and other no less important aspects.

Finally, we thank all our contributors of this special issue for agreeing to be part of it and their patience during the review process and in pulling together the final version of the volume. We would especially like to thank our many reviewers, who helped to improve many of the papers in this volume with their helpful and insightful comments.

